

KÜLHANBEYLERİ

Prof. Dr. Gönül ERKAN

Külhanbeyleri ya da *külhanbeyler* denilince, akla genelde kendilerine özgü giysileri ve argo konuşmaları olan, sokaklarda başıboş dolaşan, ona buna laf atan serseri kimseler gelir.

Külhanbeyleri, bu özellikleri taşımakla birlikte, külhanbeyliğin Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbul'da kimsesiz, yersiz, yurtsuz çocuklara hizmet veren, kendine özgü yapısı, töreleri ve işleyişi olan örgütlenmiş bir topluluk olduğu görülmektedir.

KÜLHANBEYLERİ KİMDİR?

Külhanbeyleri, (1) anne ve babası-ya da kendine bakacak ve yiyecek ve içeceğini sağlayacak kimsesi olmayan, (2) babası ölünce üveyannesi elinde kalan ve onun tarafından bakılmayıp evden kovulan, (3) anne ve babası olduğu halde bir türlü zapt ve idare edilemeyen, nasihat, azarlama ve dayak ile uslanmayıp idaresinden aciz kalınan ve artık adam olması mümkün görülmeyip, anne ve babası tarafından reddedilen ve evden kovulan çocuklardır (Bey, 1995).

Bu çocuklar kimsesiz oldukları ya da sokakta kaldıkları için, iyiliksever hamam sahipleri tarafından kış günlerinde hamamların *külhan* bölümlerine kabul edilmişlerdir. Bu yüzden kendilerine külhanbeyi adı verilmiştir (Bey, 1995).

Ebüzziya (1973) ise, bir külhanbeyinden aldığı bilgilere dayanarak, külhana kabul edileceklerin anne ve babasının mutlaka ölü olması gerektiğine değinir. Ayrıca anne ve babası bilinmeyenler de külhana alınırlar. Ancak Ebüzziya'nın yapıtında bir külhancının okuduğu beyitte, "Anababa bucağına sığmayan/Yavrucuklar bu ocakta mihman [misafir] dir" dizeleri külhana sadece anne ve babası ölü olan çocukların alınmadığını göstermektedir.

Külhanbeylerinin kış günlerini geçirdikleri ve en kalabalık olan külhan, İstanbul'un fethinden sonra yapılan Gedikpaşa Hamamı'dır (Meydan-Larousse, 1972; Bey, 1995).

KÜLHANA KABUL EDİLME KOŞULLARI

Bir kişinin külhana girip külhanbeyi olması için, kimsesizliğinin yanı sıra, bir sınavı başarması gerekiyordu. Bu sınav için, *destebaşr* (külhanın en eskisi) külhanbeyi

adayının eline bir torba verir ve bunu en kısa zamanda piring, yağ, un ve şeker ile doldurup dönmesini isterdi. Ardından adayın elbiseleri çıkartılır ve kendisine delik deşik bir don, yırtık bir gömlek ve eski bir yemeni giydirilirdi. Torbayı doldurabilip külhana dönen aday sınavı kazanmış olurdu. Külhanbeyi adaylarının topladığı yiyecek maddelerinden akşam vakti pilav ve helva yapılırdı.

Külhanbeyliğe girişte ikinci aşama *kardeşlik töreni* idi Bu törende, kardeş olacak iki çocuk ortaya alınır ve giysileri tamamen çıkarıldıktan sonra kendilerine büyük bir beyaz gömlek giydirilirdi. Külhanbeylik sınavını daha önceden kazanmış olan çocuk sağ, yenisi sol tarafta durur ve her biri gömleğin kendi tarafındaki kolunu gömlekten geçirirdi. Böylece gömleğin dışında iki baş ve iki el görünürdü. Bunu izleyen süreç içinde külhancı, külhanın baba yurdu olduğuna, burada herkesin kardeş olduğuna, kazancın ortak olduğuna dair vb. bir konuşma yapardı (Meydan-Larousse, 1972; Ebüzziya, 1973).

Tüm bu özelliklerinden dolayı külhanbeylik, ilk zamanlarda lonca gibi örgütlenmiş bir topluluktur. Ancak bu topluluk dilenciler topluluğu niteliğindedir (Meydan-Larousse, 1972).

KÜLHANDAKİ YAŞAM BİÇİMİ

Külhanda kıdemli olan külhanbeyleri, külhanın ateş konulan yerinin yakınına üstteki serip yatarlardı. En yenilerinin yeri ise, külhan kapısının yakını idi. Hasta ve hastalıklı olan külhanbeylerinin, külhan ocağına yakın bir yerde yatmasına izin verilirdi (Bey, 1995). Hasta çocuklar bazen külhancının odasında yatırılırdı. Hasta çocukların tedavisinde bazı halk ilaçları kullanılırdı. Külhandan çekilen küller, soğuk küllerin üstüne serpilerek hasta çocukların istirahatı sağlanmaya çalışılırdı (Ebüzziya, 1973).

Külhanbeyleri gündüz ele geçirdikleri yiyecekleri biraraya getirip akşam yemeklerini yerlerdi. Yemeğe başlamaları için hepsinin biraraya gelmesi gerekirdi.

Külhancı akşam tüm çocukların külhana gelmesini bekler ve sayı tamamlandıktan külhanın kapısını kapardı. Külhancı, kardeşlik töreninin dışında sofraya oturmazlardı.

Külhanbeyleri yemek yedikten sonra üçer-beşer kişilik gruplar halinde dama, tavla, asık atma, barbut türünden oyunlar oynarlardı. Aralarında müzik aleti çalanlar ve şarkı söyleyenler de vardı.

Küçük çocuklar mısır patlatılarak, nohut kavrularak ve kestane pişirilerek eğlendirilirdi.

Kış sabahları külhancı, çocuklara sahlep dağıtırdı ve sahlebi içen çocuklar hemen okaya çıkardı.

Külhanlarda çocuklara külhana özgü bir dil öğretilirdi. Külhan sözlüğünde, örneğin mektep cezaevi, şeytan talih anlamında kullanılırdı. Çocuklar aralarında

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Öğretim Üyesi

"Külhan, hamamların altına yerleştirilen büyük kapalı ocaktır. Bu bölümde, hamamda kullanılan büyük bakır tenekeler içinde odun ateşi ile kaynatılmış. Hamamın diğer bölümleri de, külhandan gelen sıcak havanın döşemeler altında *cehennemlik* denilen özel galerilerde dolaştırılmasıyla ısıtılır (Meydan-Larousse, 1972).

İnsani Gelişme ve Sosyal Hizmet: Prof. Dr. Nesrin KOŞAR' a Armağan. (Yayına Hazırlayanlar: Kasım KARATAŞ ve Çiğdem ARIKAN). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayın No: 009, 2001, ss.132-136

KÜLHANBEYLERİ

anlaşılabilir için külhanbeylerinin kullandığı argo sözcükleri öğrenmek zorunda idi.

Külhandaki bu yaşamın düzeyinden *koca destebaşı* adı verilen kişi sorumlu idi (Ebüzziya, 1973).

Külhanbeyleri yaz aylarında hamama ücretsiz kütük taşırlardı. Külhandan çıkarılan ocak külünü, nöbetleşe dışarı atarlardı. Ortalığın temizlenmesi sorumluluğu kendilerine aitti. Büyük kütükleri külhancı ile birlikte külhana atmak da görevleri arasında idi.

Külhanbeyleri yaz aylarında pöstekilerini alarak sahillerde ya da odun yığınlarının bulunduğu semtlerde odunlar üzerinde yatarlardı (Bey, 1995).

KÜLHANBEYLERİNİN YAPTIKLARI İŞLER

Külhanbeylerinin yaşça büyük olanları İstanbul'un pazarlarında küfeyle hamallık yaparlar, küçük olanlar ise hanım ve efendilerin bohçalarını taşıyarak para kazanırlardı.

Güçlü, çevik olanlar ve hızlı koşanlardan bazıları tulumbacıların koğuşlarına alınırlar, onlarla birlikte yangına giderler ve toplanan bahşişlerden pay alırlardı. Tulumbacıların çoğunluğunu külhanbeyleri oluştururdu.

Külhanbeyleri arasında mahalle mektebinde gidip okuyanlar da vardı. Bunlardan bir kısmı mahalle camiinin kandilini yakarlar, camiye süpürürler ve mahalledeki çocukların yemeklerini taşırlardı.

Külhanbeylerinden bazıları bargir [beygir] sürücülüğü yapar ve akşamları da bargir sahiplerinin ahırlarında kalır ve bargirlere bakarlardı.

Külhanlarda kalıp para kazanamayacak durumda olan çok küçük yaşta çocuklara ise, bayramlarda iyiliksever kişiler tarafından giyim eşyası verilir. Ramazan ayında da civardaki konaklardan ekmek ve yemek gönderilirdi (Bey, 1995).

Külhanbeyleri içinde hırsızlık yaparak geçinenler de vardı. Yaptıkları hırsızlıklar bir dilim peynir, iki parça kesme şeker aşımak gibi âdi hırsızlık olayları olduğu için toplum tarafından çoğu kere hoşgörü ile karşılanırlardı (Ebüzziya, 1973).

Belediyeler kurulmadan önce, külhanbeylerinin onsekiz-yirmi yaşında olanları kışın şehirde biriken çamurları gönüllü olarak temizlerlerdi (Ebüzziya, 1973).

Külhanbeyleri, aşık edebiyatı içinde yer alan *külhanbeyi tarzı edebiyat* adı verilen bir edebiyat türü geliştirmişlerdi. Bu edebiyat türünde yazılan destanları ve manileri *semai kahveleri* adı verilen çalgılı kahvelerde okurlardı (Alangu, 1943).

¹Daha sonraları külhanbeyleri, esnafın malını yağma etmeye ve haraç almaya başlamışlardır. Bazıları da gece vakti adam soyma eylemlerine girişmişlerdir (Meydan-Larousse, 1972).

Nizam-ı Cedid kurulduğunda [1793] külhanbeylerin çoğu askere yazılmıştır. Bunların içinde şubay olanlar, yüksek rütbeye ulaşanlar ve komutan olanlar bile çıkmıştır (Bey, 1995).

1855 yılında bir gün Harbiye Nazırlığı tüm külhanlardan yediyüz kadar külhanbeyini toplamış ve onaltı yaşından büyük olanları askere almıştır. Bunlar iki yıla varmadan çavuşluk rütbesine ulaşmışlardır. Onaltı yaşından küçük olanlar da Gülhane'deki bir ayakkabı yapım evinde çalıştırılmaya başlanmıştır. Böylece hamam külhanları kapatılmıştır (Ebüzziya, 1995).

SONUÇ

Külhanlara kabul edilen ve külhanbeyi adı verilen bu çocuklar, bugünkü literatüre ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu (1983)'na göre korunmaya muhtaç çocuk kapsamındadırlar.

Külhanbeyleri aynı zamanda, son yıllarda sözü edilen ve korunmaya muhtaç çocuklar çerçevesinde ele alınan *sokak çocukları* ya da *sokakta çalışan çocuklar* dır.

O devirlerde korunmaya muhtaç çocukların barınıp, yetiştirilebilecekleri çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtları gibi sosyal hizmet kuruluşları olmadığı için, hamam sahipleri bu çocukları külhanlarda misafir etmişlerdir. Külhanlar, çocuklar için birtakım kuralları olan, onları koruyan, kardeşlik gücü aşıl原因an, birliğe çağıran yerler olmakla birlikte, çocukları dilencilliğe özendirmişlerdir. Toplumca onaylanmayan argo konuşmalar öğretilmiştir.

Külhanbeylerinin askere alınmaları ve bir ayakkabı yapım evinde çalıştırılmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu çocuklar için attığı ilk adım sayılabilir. Askerlik, çocuklara prestij kazandırmıştır. Askerlik yaşamında başarılı olmalarının nedeni de, külhanbeylik sınıfında bir takım kuralların olması ve bu kurallara uyma zorunluluğudur.

Çocukların bir bölümünün ayakkabı yapım evinde çalıştırılmaları ile birlikte çocuklara topluca bir iş sağlanmış ve şimdiki adıyla *çalışan çocuklar* grubu oluşmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yuva ve yetiştirme yurtları kapsamında düşünülen ilk kuruluş ise, Darüleytamlar olmuştur. Yetimhane ya da öksüzler yurdu anlamına gelen Darüleytamlar, 1914 yılında kurulmuştur. Bu kuruluş korunmaya muhtaç çocuklara hizmet etmek amacıyla kurulmakla birlikte, daha çok Trablus ve Balkan Savaşları'nda çoğalan şehit çocuklarını korumaya yönelik olmuştur (Erkan ve Erkan, 1987).

Görüldüğü gibi Osmanlı'larda korunmaya muhtaç çocukların sorunlarına bir kuruluş aracılığı ile eğilme, imparatorluğun son zamanlarına rastlamaktadır.

KÜLHANBEYLERİ

KAYNAKLAR

Alangu, Tahir. Çalgılı Kahvelerdeki Külhanbey Edebiyatı ve Numuneleri. İstanbul : İstanbul Yazıları, 1948.

Bey, Abzülaziz. Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri. Yayına Hazırlayanlar : Prof. Dr. Kâzım Arısan ve Duygu Arısan Günay. İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1995.

Ebüzziya, Tevfik. Yeni Osmanlılar Tarihi. Bugünkü Türkçe'ye Uygulayan : Şemsettin Kutlu. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973.

Erkan, Ali Rıza ve Gönül Erkan. "Darüleytamlar," Hacettepe_Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi. 5,1:61-68, Ocak 1987.

Meydan-Larousse : Büyük Lügat ve Ansiklopedi. Cilt : 7. İstanbul: Meydan Yayınevi, 1972.

"Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu," 2828 (S.K.), Resmi Gazete. 18059; 27 Mayıs 1983.

EV EKSENLİ ÇALIŞMA ve ÇOCUKLAR: BİR TARTIŞMA

Dilek HATTATOĞLU*

Ev eksenli çalışma¹ gerek kadınların bu çalışmaya giriş nedenleri, gerek çalışmanın örgütlenişi ve gerek sonuçları bakımından çocuklarla iç içe bir çalışma türüdür. Bu, ev eksenli çalışmanın diğer çalışma türlerinden farklılaştığı yönlerinden biridir. Gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun dünyanın her yerinde ve bu arada Türkiye'de de yaygın bir çalışma olması² ve globalleşme ortamında daha da yaygınlaşması da, ev eksenli çalışmanın niteliklerinin, sonuç ve etkilerinin tartışılması gereğini doğuran önemli bir nedendir.

Bu yazıda, ev eksenli çalışan kadınların bu çalışma türünü tercih edişlerinde çocuk etkeni ve çocukların annelerinin çalışmasına yaklaşımları, ev eksenli çalışmanın örgütlenişinde çocuk emeğinin rolü ve ev eksenli çalışmanın sonuçlarının çocukların hayatlarıyla ilişkisi olmak üzere üç ayrı noktada odaklanılacak, ev eksenli çalışma, bu bakımdan betimlenip tartışılacaktır. Yazıya kaynak oluşturan bulgular, 1997-98 yıllarında İstanbul, Avcılar'da gerçekleştirdiğim araştırmaya aittir.³

Kadınların Çalışma Kararında Çocukların Rolü

Ev eksenli çalışanların ezici çoğunluğu tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kadındır.⁴ Kadınların ister dışarıda ister evde olsun çalışmaya başlama, ara verme ve çalışmayı bırakma kararlarında en önemli etkenlerden biri, dünyada da

* Muğla Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Anabilim Dalı

Terim, bir ucunda araçlara parça başı, diğer ucunda kendi hesabına evde çalışmayı olmak üzere geniş bir yelpazeyi kapsar. ILO'nun 1996'da evde çalışma konulu bir sözleşme ve tavsiye kararı kabul ederek evde çalışmayı evde bağımlı çalışmayla sınırlamasından sonra, kendi hesabına çalışmayı da kapsayan bir terim olarak yaygınlıkla kullanılmaya başlanmıştır. Bu yazıda, asıl olarak araçlara parça başı çalışma konu edilmekle birlikte, evde çalışmanın türlerinin bir aradığı olgusu nedeniyle evde çalışma değil, ev eksenli çalışma terimi tercih edilmiş, ancak yer yer evde çalışma terimi de kullanılmıştır.

Ev eksenli çalışmanın dünyanın çeşitli ülkelerinde yaygınlık düzeyi için, bkz. ILO (1995): Home Work V (I), ss. 6-8; Ayrıca, Lazo, Lucy (1996): Homeworkers' Movement in Asia, ss. 2-3 Jhabvala, Renana ve Tate, Jane (1996), Out of Shadows: Homebased Workers Organize for International Recognition, Seeds, s 7; Türkiye için Bkz DPT (2000): 8. 5 Yıllık Kalkınma Planı, Kadının Topluma Katılımı Özel İhtisas Komisyonu, Çalışma Hayatı, Gelir ve Yoksulluk Alt Komisyonu Raporu. Aktardığı kaynak. DIE 1999 Nisan Hane Halkı İş gücü Anketi. Ayrıca, Bkz Eraydın, Ayda ve Erendil Asuman. vd (1999): Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın Emeği: Dış Pazarlara Açılan Konfeksiyon Sanayiinde Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın İş gücünün Bu Sürece Katılım Biçimleri, ss. 16, 117, 206.

Bkz., Hattatoğlu Özbek, Z. Dilek (2000): Evde Çalışan Kadınlar Arası Dayanışma/Orgütlenme, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

ILO (1995): Home Work V (I), s 10; Lazo, Lucy (1996): Homeworkers' Movement in Asia, s 2. Türkiye için Bkz. DPT (2000): 8. 5 Yıllık Kalkınma Planı, Kadının Topluma Katılımı Özel İhtisas Komisyonu, Çalışma Hayatı, Gelir ve Yoksulluk Alt Komisyonu Raporu. Aktardığı kaynak. DIE 1999 Nisan Hane Halkı İşgücü Anketi.

İnsani Gelişme ve Sosyal Hizmet: Prof. Dr. Nesrin KOŞAR' a Armağan. (Yayına Hazırlayanlar: Kaşım KARATAŞ ve Çiğdem ARIKAN). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayın No: 009, 2001, ss.137-147.